

Izvorni naučni rad
UDK 821.163.4(497.6)

Sanjin KODRIĆ (Sarajevo)

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

sanjin.kodric@ff.unsa.ba

BOSNISTIKA – ŠTA JE TO?

(Pitanja, problemi i mogućnosti određenja bosnistike u lingvističkim, književnohistorijskim i kulturološkim istraživanjima)

Određenje bosnistike kao filološke discipline na prvi pogled jednostavno je, ili barem ništa složenije nego određenje npr. kroatistike ili srbistike, odnosno montenegristike. Međutim, već samo poređenje bosnistike te kroatistike, srbistike i montenegristike, a posebno poređenje mogućih određenja bosnistike u lingvističkim i književnohistorijskim istraživanjima ukazuje na naročitu složenost ovog pitanja, odnosno na niz problema koji se javljaju s ovim u vezi. Npr., ako se i složimo da se u lingvističkoj perspektivi bosnistika bavi bosanskim jezikom, ma kako ga definirali (a što je, ipak, samo jedna mogućnost određenja bosnistike u lingvistici), postavlja se pitanje čime se to bosnistika bavi u književnohistorijskoj perspektivi, tj. koja je to književnost ili koje su to književnosti kojima se bavi bosnistika u književnohistorijskim istraživanjima, npr. bošnjačka ili bosanskohercegovačka književnost, ili neka druga, treća..., i zašto? Iako ni lingvistički pristup nije lišen mogućih otvorenih pitanja u određenju bosnistike, posebne probleme otvara, dakle, književni aspekt bosnistike, što ne treba čuditi jer je pitanje određenja književnosti u Bosni i Hercegovini i samo po sebi izrazito složeno. Pritom, bez određenja bosnistike i u književnohistorijskoj perspektivi, nije moguće ni potpunije određenje bosnistike u lingvističkoj perspektivi, a naročito ne cjelovito određenje bosnistike kao filološke discipline. A to je upravo ono čemu teži predloženi rad – cjelovito odrediti bosnistiku kao filološku disciplinu, uzimajući u obzir i lingvistički, ali i vrlo složeni književnohistorijski te, konačno, i još složeniji kulturološki aspekt ovog pitanja i problema, i to kako pojedinačno, tako i s obzirom na njihove složene međusobne veze i odnose. Riječ je, dakle, o nastojanju u smjeru holističkog određenja bosnistike, a što je pitanje od fundamentalne važnosti za bosnistiku kao takvu.

Ključne riječi: *bosnistika, lingvistička bosnistika, književna bosnistika, kulturalna bosnistika, bosanski jezik, bošnjačka književnost, bosanskohercegovačka književnost, bosanskohercegovačka interliterarna i interkulturalna zajednica*

1.

Pojam *bosnistika* u upotrebi je već duže vrijeme i koliko-toliko afirmiran, a počeo se javljati prvenstveno s obnovom naziva *bosanski jezik* tokom devedesetih godina 20. st., naročito u paraleli s nekadašnjim pojmom srbokroatistike, odnosno kao pandan pojmovima kroatistike i srbistike, a onda i montenegristike, kao i drugim ekvivalentnim filološkim pojmovima. S obzirom na ovakvu njegovu prisutnost, očekivalo bi se da je, posebno u filološkoj nauci, ovaj pojam u međuvremenu i jasno definiran i da je tako zadobio i status *termina* – strogo i precizno određenog, kodificiranog naučnog izraza, kako je to slučaj posebno s već ranije definiranim pojmovima kroatistike i srbistike, odnosno kako se to nastoji učiniti s pojmom montenegristike u posljednje vrijeme. Pa ipak, uprkos proteku vremena i vremenom sve prisutnijoj njegovoj upotrebnoj raširenosti, pojam bosnistike još uvijek nije *terminus technicus* u punom smislu riječi, što nesumnjivo otežava i ograničava njegovu upotrebu, a tako i njegovu nužnu daljnju afirmaciju.

Šta je bosnistika? – stoga je polazno i ključno, fundamentalno pitanje na koje bosnistika mora odgovoriti što jasnije i potpunije, a kako bi se napokon cjelovito konstituirala kao filološka disciplina i kako bi, u konačnici, mogla jasno odrediti vlastiti predmet proučavanja, ali i svoju poziciju kako u odnosu na kroatistiku i srbistiku, odnosno montenegristiku, tako i u odnosu na druge ekvivalentne filološke discipline.¹

Odgovor na ovo pitanje, međutim, nije nimalo jednostavan, a pogotovo nije „samorazumljiv“, kako se to možda čini na prvi pogled, već je, naprotiv, vrlo složen, a kako to pokazuje i poređenje pojmova bosnistike s pojmovima kroatistike i srbistike, odnosno montenegristike, a onda i drugih ekvivalentnih filoloških disciplina. Pritom, razlozi za ovu složenost, s jedne strane, jesu „vanjski“, a to su prvenstveno odnosi između bosanskog, hrvatskog i srpskog, odnosno crnogorskog jezika, kao jezika koji s bosanskim jezikom dijele isti,

¹ Autor se pitanjima, problemima i mogućnostima određenja bosnistike, posebno u književnoteorijskoj, odnosno književnohistorijskoj perspektivi, bavio u više svojih radova i knjiga, a naročito u knjizi *Bošnjačka i bosanskohercegovačka književnost (Književnoteorijski i književnohistorijski aspekti određenja književne prakse u Bosni i Hercegovini)* (2018a), te ova studija predstavlja svojevrsan sažetak, ali i daljnju razradu teza iznesenih u prethodnim autorovim radovima i knjigama.

iako ne jedinstven jezički sistem, kao i uopće širi zajednički komunikacijski prostor, a koji su nesumnjivo od nemale važnosti za određenje bosnistike – bosnistika uvijek mora biti svjesna ove svoje veze s kroatistikom, srbistikom i montenegristikom, kao svojevrsne „blizanačke“ povezanosti upravo na temelju zajedničkog jezičkog sistema i šireg komunikacijskog prostora. S druge strane, to su odnosi koji bi se u ovom smislu mogli odrediti kao „unutrašnji“ – odnosi unutar same bosnistike, pri čemu je riječ, zapravo, o odnosima između lingvističkog i književnohistorijskog aspekta bosnistike kao filološke discipline, tj. o odnosima *lingvističke bosnistike* i *književne bosnistike*, a koji su za određenje bosnistike od ključne važnosti budući da bosnistiku, kao ni bilo koju drugu ekvivalentnu filološku disciplinu, nije moguće cjelovito odrediti bez uzimanja u obzir i književnosti, prvenstveno stoga što sve filološke discipline sličnog tipa funkcioniraju na način svjesnosti o još čvršćoj, neraskidivoj, organskoj vezi jezika i književnosti, umjetničke prakse koja se najjednostavnije definira upravo kao umjetnost riječi, odnosno kao jezička umjetnost. S obzirom na to da se pojam bosnistike počeo javljati najprije u vezi s pojmom bosanskog jezika, sama književnost u razumijevanju i određenju bosnistike uglavnom se „podrazumijevala“, bez dubljeg pronicanja u realnu složenost koja s ovim u vezi postoji, ili se, pak, cijeli problem svjesno ili nesvjesno ignorirao, najčešće zbog uskodisciplinarnih, pa i izolacionističkih razdvajanja lingvistike i književne historiografije uprkos njihovoj suštinskoj filološkoj povezanosti, što je zasigurno bilo lakše i jednostavnije, ali što naprosto nije bilo adekvatno.

Gledano iz isključivo lingvističkog aspekta, tj. iz perspektive *lingvističke bosnistike*, bosnistiku je, barem na prvi pogled, moguće jednostavno odrediti, i to baš u paraleli spram lingvističke kroatistike, srbistike i montenegristike – kao lingvističku disciplinu koja se bavi bosanskim jezikom kao takvim, baš onako kako se kroatistika bavi hrvatskim, srbistika srpskim, a montenegristika crnogorskim jezikom. Međutim, već ovdje javljaju se pitanja i problemi kojih bosnistika mora biti svjesna te spram kojih mora se odrediti kao cjelovita filološka disciplina, a među njima temeljno je pitanje šta je to uopće bosanski jezik – ko su to njegovi izvorni govornici (Bošnjaci i drugi koji ga prihvataju kao svoj maternji jezik, građani Bosne i Hercegovine, „Bosanci i Hercegovci“...?) i kakav je odnos bosanskog jezika s hrvatskim, srpskim i crnogorskim – je li u pitanju samo razlika u imenu, užem, neposrednom komunikacijskom prostoru, aktuelnom jezičkom standardu i sl., kako se to u nekim slučajevima simplificira, ili je samosvojni identitet svakog ovog jezika više od njegova pukog imena, vlastitog komunikacijskog prostora, zasebnog jezičkog standarda itd., dakle znatno složeniji, a naročito uzme li se u obzir i npr. višestoljetni povijesnojezički razvoj, živi dijalekatski sistem narodnih

govora ili, pak, identitetsko-kulturalni faktor? Uz više drugih pitanja, tu je i problem negiranja bosanskog jezika kao takvog te (dis)kontinuiteta bosanske jezičke nominacije, čija se historija od prvih srednjovjekovnih spomena nasilno prekida 1907. godine političkim ukidanjem bosanskog imena jezika i nametanjem srpskohrvatskog kao službenog jezika u Bosni i Hercegovini, da bi se zvanično obnovila tek 1992./1993. godine, a što, barem formalno-teorijski, može postaviti i pitanje jezičkog statusa tekstova nastalih u periodu zabrane bosanske jezičke nominacije – kako, npr., odrediti jezik tekstova iz ovih vremena i kako se spram njega odnositi (je li i to bosanski uprkos tadašnjoj zvaničnoj srpskohrvatskoj jezičkoj nominaciji?), uključujući i pitanje kako se odnositi spram jezičkih promjena koje su rezultat upravo negiranja bosanskog jezika i u smislu nominacije i u smislu njegovih osobenosti? U nizu sličnih pitanja javlja se i npr. pitanje savremene (ne)bosanske jezičke identifikacije, odnosno pitanje pluralnosti bosanskih / bosanskohercegovačkih jezičkih praksi – kakav je odnos bosanskog te hrvatskog i srpskog jezika u Bosni i Hercegovini (može li se govoriti o, npr., bosanskim varijantama hrvatskog i srpskog jezika u Bosni i Hercegovini, odnosno treba li se bosnistika baviti i hrvatskim i srpskim jezikom u Bosni i Hercegovini ili, čak, da li su za bosnistiku hrvatski i srpski u Bosni i Hercegovini zapravo bosanski...?), ili, npr., kakav je odnos bosanskog te srpskog i crnogorskog u Sandžaku ili hrvatskog u Hrvatskoj, odnosno u drugim domovinskim zemljama govornika bosanskog jezika, je li sve to „isti“ jezik, samo s različitim jezičkim „etiketama“, zavisno od jezičkog „osjećaja“ ili „preferencija“ govornika...? Pitanja i problemi, dakle, brojni su, pri čemu se ovim i sličnim pitanjima ne želi, naravno, ni na koji način relativizirati fenomen bosanskog jezika kao takvog, naprotiv, ali se ona moraju postaviti kako bi se adekvatno odredila lingvistička bosnistika, odnosno bosnistika kao filološka disciplina, pa sve to u konačnici iznova postavlja temeljno pitanje – šta sve ovo znači u smislu onoga čime se bosnistika u svojem lingvističkom dijelu bavi ili se (ne) treba baviti? I, naravno, šta je to uopće bosnistika?!

Problem u određenju bosnistike kao filološke discipline postaje još složeniji ako se u obzir uzme i književnost, što je neizbježno i nužno jer – jasno je – bez određenja bosnistike i u književnohistorijskoj perspektivi nije moguće ni potpunije određenje bosnistike u lingvističkoj perspektivi, a naročito ne cjelovito određenje bosnistike kao filološke discipline. Stoga, ako se i složimo da se u lingvističkoj perspektivi bosnistika bavi bosanskim jezikom, ma kako ga definirali (a što je, ipak, samo jedna mogućnost određenja bosnistike u lingvistici), postavlja se pitanje čime se to bosnistika bavi u književnohistorijskoj perspektivi, tj. koja je to književnost ili koje su to književnosti kojima se bavi bosnistika u književnohistorijskim istraživanjima – bošnjačka ili

bosanskohercegovačka književnost, ili neka druga, treća..., i zašto? Iako ni lingvistički pristup nije, očito, lišen mogućih otvorenih pitanja u određenju bosnistike, posebne probleme otvara, dakle, književni aspekt bosnistike, tj. književna bosnistika, što ne treba čuditi jer je pitanje određenja književnosti u Bosni i Hercegovini i samo po sebi izrazito složeno.

Cjelovito odrediti bosnistiku kao filološku disciplinu, uzimajući u obzir i lingvistički, ali i vrlo složeni književnohistorijski aspekt ovog pitanja i problema, i to kako pojedinačno, tako i s obzirom na njihove složene međusobne veze i odnose – fundamentalna je pretpostavka za cjelovito konstituiranje bosnistike kao filološke discipline, a što je moguće jedino ako se ovom problemu pristupi *holistički*, tj. i iz perspektive lingvističke bosnistike i iz perspektive književne bosnistike, kao i iz perspektive njihovih međusobnih veza i odnosa. To podrazumijeva nadilaženje uskodisciplinarnih okvira i ograničenja i lingvistike i književne historiografije kao pojedinačnih filoloških (pod)disciplina, ali i svijest o širem stanju filoloških nauka danas – u vremenu izrazite multidisciplinarnosti, interdisciplinarnosti i transdisciplinarnosti, tj. u epistemološkom trenutku u kojem je odavno uveliko dovedena u pitanje i tradicionalna filološka paradigma, pa tako i tradicionalna lingvistika, odnosno tradicionalna književna historiografija. Filologija kao nauka suštinski se utemeljila u devetnaestostoljetnoj svijesti o „duhu naroda“, kao nauka koja kroz jezik i književnost kao „emanaciju“ upravo „duha naroda“ treba na koncu dosegnuti upravo i apostrofirano „narodno biće“ i njegovu „dušu“. Danas, u vremenu različitih teorijskih „postizama“, a koji su i koncept naroda odredili kao koncept „imaginirane zajednice“, devetnaestostoljetna ideja o tradicionalnoj filološkoj nauci i njezinu suštinskom traganju za „duhom naroda“ nije više održiva niti je moguća kao takva, što također valja imati na umu onda kad se danas nastoji odrediti bosnistika kao filološka disciplina u svoj njezinoj inherentnoj složenosti (usp. npr. Dizdar, 2018).

2.

Pored složenosti koja postoji u vezi sa samim jezikom, problemi u određenju bosnistike kao filološke discipline posebno su, dakle, uvjetovani složnošću koja se javlja u vezi s književnošću jer, kao i sama Bosna i Hercegovina, i književno stvaranje u Bosni i Hercegovini izrazito je složeno (usp. npr. Rizvić, 1985), te predstavlja vrlo kompleksan književnohistorijski problem, štaviše i vrlo izazovno pitanje za teoriju historije književnosti uopće, a što se posljedično reflektira i na određenje bosnistike.²

² Pored složenosti književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, definiranje bosnistike kao

Sagledano kao cjelina i u svojem povijesnom trajanju, književno stvaranje u Bosni i Hercegovini, prije svega drugog, nije ostvareno samo u okvirima jednog naroda, odnosno jedne etno-nacionalne zajednice, pogotovo onda ako se ovakvo što promatra sa sviješću o *realnosti* složenih procesa etno-nacionalnih identifikacija koji se u Bosni i Hercegovini intenzivno odvijaju počev od sredine 19. st. pa nadalje, sve do danas, a zahvaljujući kojima se nekadašnja relativno homogena stara, srednjovjekovna etnička osnova razvila tokom vremena u najmanje tri zasebne etno-nacionalne zajednice – Bošnjake, Hrvate i Srbe, prvenstveno tragom njihovih u međuvremenu uspostavljenih različitih religijsko-konfesionalnih identifikacija i veza ove vrste u širem južnoslavenskom kontekstu. Ovoj, karakterističnoj novovjekovnoj i savremenoj bosanskohercegovačkoj etno-nacionalnoj trostrukosti potrebno je dodati i činjenicu postojanja i drugih naroda u Bosni i Hercegovini, od koji su neki ostvarili i čitave vlastite književne tradicije, a među kojima, uz druge manjinske zajednice, najpoznatiji primjer jesu bosanskohercegovački Jevreji i njihova vlastita, jevrejska književna tradicija u Bosni i Hercegovini. Tako, u Bosni i Hercegovini u ovom smislu kao realnost i činjenica postoje paralelne književne prakse najmanje tri, odnosno četiri uglavnom jasno zaokružene i prepoznatljive etno-nacionalne zajednice, sve to i uz svijest o širem bosanskohercegovačkom okviru, svijest koja je u pojedinim vremenima i pojedinim slučajevima više ili manje izražena, ili manje ili više rado prihvaćena i afirmirana, odnosno svijest koja je u nekim povijesnim trenucima jačala i dovodila do približavanja, pa i gotovo cjelovitog stapanja ovih pojedinačnih etno-nacionalnih književnih tokova u jedan i jedinstven književni sistem, dok je u nekim drugim vremenima bila slabija ili sasvim slaba, imajući za rezultat manju ili veću udaljenost, pa i punu odvojenost i zasebnost književnog rada i književnog života u Bosni i Hercegovini.

Književno stvaranje u Bosni i Hercegovini, također, nije ostvareno na samo jednom jeziku, kao ni na samo jednom pismu. To se, naravno, ne odnosi

filološke discipline otežava i duga povijest negiranja i zvaničnog nepriznavanja bosanskog jezika kao takvog te književnosti Bosne i Hercegovine, odnosno bošnjačke književnosti kao samosvojnih književnih fenomena, s vlastitim književnim statusima i identitetima. S obzirom na to da se radilo o zvanično „nepostojećem“ jeziku i zvanično „nepostojećim“ književnostima, ovakvo što izravno se reflektiralo i na institucionalno nepostojanje bosnistike kao filološke discipline, a što je, naravno, posljedično onemogućilo i njezino određenje u bilo kojem vidu, ali i dodatno otežalo kasnija nastojanja ove vrste. Iako je pitanje određenja bosnistike u kontekstu povijesti negiranja bosanskog jezika te književnosti Bosne i Hercegovine i bošnjačke književnosti nesumnjivo izrazito relevantno, ovim pitanjem autor se detaljnije ne bavi u ovoj studiji budući da ono zasluhuje posebnu pažnju te da se njime, naročito u književnohistorijskom segmentu, iscrpno bavio u knjizi *Bošnjačka i bosanskohercegovačka književnost (Književnoteorijski i književnohistorijski aspekti određenja književne prakse u Bosni i Hercegovini)* (2018a).

prvenstveno na savremenu činjenicu (su)postojanja triju zvaničnih službenih jezika u Bosni i Hercegovini – bosanskog, hrvatskog i srpskog, odnosno ne odnosi se tek na zvanične, a zapravo katkad i formalne jezičke odrednice. Štaviše, osim na maternjem, književni rad u Bosni i Hercegovini ostvarivan je i na drugim jezicima – na starobosanskom, odnosno staroslavenskom i crkvenoslavenskom, na turskom, perzijskom i arapskom, na latinskom, na hebrejskom, jevrejskošpanskom ili ladinu, uz pojedine primjere i na drugim jezicima. Slično ovom, književnost u Bosni i Hercegovini pisana je i na glagoljici, i na staroj bosanskoj ćirilici – bosančici, i na arebici, kao i na različitim starijim i novijima varijantama latinice i ćirilice te na hebrejskom pismu, dakle na pismima ne samo različitih jezika već i različitih kulturnih, pa i civilizacijskih tradicija.

Isto tako, književnost u Bosni i Hercegovini stoljećima je bila i sastavni dio različitih i širih književnih, ali i kulturalno-civilizacijskih sistema. U svojim počecima, kao i srednjovjekovna Bosna, dio je medievalne kulture evropskog tipa, ali na razmeđu njegova zapadnog i istočnog modela, a sve to, po svemu sudeći, u svojoj osobenoj, bosanskoj varijanti kakvu su njegovali srednjovjekovni bosanski starenici – bosanski krstjani, „dobri Bošnjani“. S ulaskom Bosne u granice Osmanskog carstva (1463), književno stvaranje u Bosni i Hercegovini ulazi i u okvire orijentalno-islamske kulture i civilizacije, što je, naravno, najočitije u slučaju književne prakse bosanskih muslimana – Bošnjaka, ali je na različite načine i u različitim oblicima ovakvo što svoje tragove ostavilo i u književnoj baštini drugih bosanskohercegovačkih religijsko-konfesionalnih, odnosno etno-nacionalnih zajednica. Nakon nešto više od četiri stoljeća zvanične osmanske vlasti u Bosni (1463–1878) slijedi i austro-ugarska okupacija (1878), a potom i aneksija Bosne (1908), s čim u vezi u punom kapacitetu počeo se odvijati dugotrajan i složen proces „evropeizacije“ cjelokupnog bosanskohercegovačkog društva, pa tako i kulture te same književnosti, a zapravo proces svojevrsne „repatrijacije“ Bosne u okvire evropske kulture i civilizacije (usp. npr. Kodrić, 2012). Istina, ovi procesi započeti su još u posljednjim desetljećima osmanske vlasti u Bosni kao dio šireg projekta usvajanja nekih od tekovina moderne Evrope u samom Osmanskom carstvu (usp. Kodrić, 2018b), a i tad, a posebno kasnije, na važne načine odrazili su se u svim pojedinačnim književnim praksama u Bosni i Hercegovini. Međutim, ni ovaj prvi, kao ni drugi val usvajanja evropskih kulturnih i civilizacijskih stečevina neće predstavljati i čin odbacivanja orijentalno-islamskog naslijeđa, naročito kod bosanskomuslimanske, bošnjačke zajednice, već je posrijedi izrazito interkulturalna situacija s čitavim šarenilom prijelaznih, hibridnih i sinkretičkih kulturalnih tvorbi nastalih susretom tradicija muslimanskog Orijenta i aktuelnih oblika kulture evropskog Zapada (usp. Kodrić, 2018c).

Ovakvo što nastaviti će se i dalje razvijati i u kasnijim vremenima, uz pojavu i usvajanje elemenata različitih drugih kulturalnih dominanti, koje će se u cjelini bosanskohercegovačkog društva javljati slijedom uključenja Bosne u različite državne tvorbe i njihove kulturalne projekte od Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije kao začetka zajedničke jugoslavenske države pa sve do njezina konačnog raspada tokom ratnih devedesetih godina 20. st. i obnove bosanskohercegovačke državne samostalnosti, a što će – sve zajedno – književnost u Bosni i Hercegovini učiniti naročito složenom upravo i u kulturalnom smislu.

Ova i ovakva književnopovijesna i kulturnopovijesna realnost razlog je postojanja osobenih *književnih višestrukosti* u Bosni i Hercegovini, i to kako u povijesnom, tako i u aktuelnom smislu. U tom kontekstu, i u povijesnoj i u aktuelnoj perspektivi, književnopovijesna i kulturnopovijesna činjenica jesu najmanje dva načina sistematiziranja književne prakse u Bosni i Hercegovini, a to su, s jedne strane, postojanje jedinstvene, singularne *književnosti Bosne i Hercegovine*, odnosno *bosanskohercegovačke književnosti* (koja se nekad naziva i *bosanska književnost*, prema povijesnom imenu Bosne i Hercegovine), ali, isto tako, s druge strane, i istovremeno postojanje zasebnih, samosvojnih, odnosno pluralnih *književnosti Bosne i Hercegovine – bošnjačke te hrvatske i srpske književnosti* u Bosni i Hercegovini. Ovim trima bosanskohercegovačkim književnostima nužno je, pritom, dodati i književne tradicije bosanskohercegovačkih manjinskih zajednica poput jevrejske i drugih, koje se nisu uvijek uspjele razviti u kompleksnije književne sisteme, pogotovo ne s dokraja kontinuiranim književnopovijesnim slijedom, ali koje i dalje jesu književnopovijesne i kulturnopovijesne činjenice i realnost koja se kao takva treba i mora uvažiti, tim prije što su književne tradicije ove vrste pogotovo u pojedinim razdobljima književne prošlosti pokazivale svoju nesumnjivu unutrašnju zaokruženost i cjelovitost, kako je to npr. bio slučaj upravo s jevrejskom književnom tradicijom u Bosni i Hercegovini čak sve do Drugog svjetskog rata.

Pri svemu ovom, književnost Bosne i Hercegovine ili bosanskohercegovačka književnost, iako jedinstvena, nije, međutim, nipošto jednoobrazna, posebno ne u starijoj povijesti, baš kao što bošnjačka, hrvatska i srpska književnost u Bosni i Hercegovini te književne tradicije bosanskohercegovačkih manjinskih zajednica, ma koliko bile zasebne i samosvojne, nisu strogo međusobno razdvojene ili izolirane jedna od druge, naročito ne u novije vrijeme. Naprotiv, književnost Bosne i Hercegovine, odnosno bosanskohercegovačka književnost kao takva kao svoju tipičnu imanentnu osobinu podrazumijeva upravo apostrofiranu unutrašnju književnopovijesnu i kulturnopovijesnu složenost, odnosno imanentnu višestrukost bosanskohercegovačkog književnog stvaranja u njegovoj ukupnosti, dok pojedinačne bosanskohercegovačke knji-

ževnosti i književne tradicije, uza svoje vlastite identitete i neosporne brojne prepoznatljivosti na nizu razina, istovremeno podrazumijevaju i brojne međusobne odnose i veze, s vrlo propusnim i poroznim međusobnim granicama, zbog čega to nisu književnosti koje samo paralelno egzistiraju jedna uz drugu, već su to književnosti čija je egzistencija uglavnom usko povezana, pa i umnogome zajednička.

U svakom slučaju, ako se književna praksa Bosne i Hercegovine u ukupnosti njezina postojanja sagleda kao kompleksna cjelina, riječ je o odnosima koji, u načelu, nisu odnosi multiliterarnosti i multikulturalnosti, tj. odnosi pukog paralelnog supostojanja, već su to, naprotiv, prvenstveno odnosi interliterarnosti i interkulturalnosti, tj. odnosi koji podrazumijevaju upravo složene međusobne književne i kulturalne interakcije, zbog čega je ukupnost bosanskohercegovačkog književnog fenomena kao takvog, sa svim njegovim inherentnim složenostima i višestrukostima, odnosno međusobnim unutrašnjim odnosima i vezama ili interakcijama, najpodesnije odrediti kao *bosanskohercegovačku interliterarnu i interkulturalnu zajednicu*. Riječ je o koncepciji koja predstavlja vjerovatno najprimjereniji odgovor na ono što je cjelina bosanskohercegovačkog književnog fenomena i njegova specifična unutrašnja povijesnorazvojna dinamika, odnosno na ono što su uopće njegove povijesnorazvojne zakonitosti, a koje se svojom prirodom odupiru simplifikacijama bilo koje vrste, pa tako i favoriziranju jednog ili drugog načina sistematiziranja književnog stvaranja Bosne i Hercegovine kao složene cjeline. To je od iznimne važnosti onda kad je riječ o razumijevanju naročito odnosa bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti – književnosti koje se često u banaliziranim pristupima neutemeljeno međusobno konfrontiraju, kao da jedna isključuje drugu (usp. Kodrić, 2018a), ali je, isto tako, važno i onda kad je riječ o razumijevanju odnosa bosanskohercegovačke književnosti te hrvatske i srpske književnosti, odnosno manjinskih književnih tradicija u Bosni i Hercegovini, s čim u vezi također postoje slični pogrešni, neutemeljeni pristupi. Adekvatno razumijevanje ovih odnosa koje je moguće zahvaljujući upravo koncepciji bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice nužno je za adekvatno razumijevanje cjeline bosanskohercegovačkog književnog fenomena, a što je, konačno, i razlog zašto je razumijevanje koncepcije bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice nužno i za adekvatno određenje bosnistike kao filološke discipline.

3.

Koncepcije interliterarnosti i interkulturalnosti u teorijskoj sferi prisutne su duže vrijeme, a najčešće su primjenjivane baš u slučajevima književno i kulturalno složenih pojava, kakva je, očito, upravo i pojava književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini. Dok je koncepcija interkulturalnosti u međuvremenu postala jedno od općih mjesta savremenih humanističkih i društvenih istraživanja (usp. npr. Koegeler-Abdi i Parncutt, 2013), koncepciju interliterarnosti u teorijski diskurs uveo je, odnosno ključno definirao slovački komparatist Dionýz Ďurišin, koji je teorijskim i praktičnim pitanjima interliterarnosti i s njom najuže povezane književne komparatistike posvetio niz svojih radova, uključujući i knjige kakve su *Izvori i sistematika komparativne književnosti* (1974), *Komparativna književna istraživanja: Pokušaj metodološko-teorijskog nacrtu* (1976), *Teorija književne komparatistike* (1984), *Teorija interliterarnog procesa* (1989) i *Šta je svjetska književnost* (1992/1997). Osnovno Ďurišinovo polazište bila je ideja književnosti kao sistema, kojom je na novim pretpostavkama nastojao redefinirati metodologiju komparativnih književnih proučavanja, odnosno komparativnu historiju književnosti prije svega, kao i ideju svjetske književnosti, ali je možda i najvažniji prilog ostvario onda kad je riječ o onom pitanju koje je u pravilu izmicalo iz vidokruga dotadašnje komparatistike, a to je razumijevanju složenih suodnosa između pojedinačnih književnosti koje su na neki način međusobno bliske, ali i dalje zasebne književnosti. Takvo što zasigurno ima veze s činjenicom da je neposredni književno-kulturalni kontekst u kojem je i iz kojeg je Ďurišin razvijao ideju interliterarnosti bio kontekst nekadašnje čehoslovačke književnosti i kulture, koja se kao specifična, izvorno bilingualna, odnosno biliterarna i bikulturalna cjelina počela razvijati tek s formiranjem Čehoslovačke republike 1918. godine. To je i jedan od razloga da su se pojedine Ďurišinove ideje i u nekadašnjoj Jugoslaviji javile dosta rano, još od šezdesetih godina 20. st. (usp. npr. Ďurišin, 1966), a naročito kasnije, u vrijeme pokušaja razrješenja tadašnjih unutarjugoslavenskih književnih odnosa (usp. npr. Ďurišin, 1991), a posebno popularne postale su s raspadom Jugoslavije i s nastojanjima redefiniranja književnih odnosa u sad već postjugoslavenskom književnom i kulturalnom kontekstu (usp. npr. Ďurišin, 1993; Ďurišin, 1994).

U knjizi *Šta je svjetska književnost* Ďurišin je ostvario svojevrsnu sintezu svih svojih ključnih ideja u području interliterarnosti i književne komparatistike, pri čemu središnji pojam njegove teorije interliterarnosti jeste pojam *interliterarne zajednice*, koji se posebno odnosi upravo na slučaj odnosa i veza između dviju ili više zasebnih a međusobno u nekom smislu bliskih književnosti. Samu interliterarnu zajednicu Ďurišin definira na temeljima ideje književnosti

kao sistema – kao „zbir književnosti među kojima postoje više ili manje uski oblici koegzistencije, veća ili manja mjera razvojne uzajamnosti, među kojima se javlja više ili manje izrazita mjera korelacije“, a čije „komponente, nacionalne ili druge pojedine književnosti, imaju pored toga i vlastita, imanentna razvojna usmjerenja“. Riječ je, dakle, o složenoj cjelini koja, preciznije govoreći, predstavlja više od pukog mehaničkog zbroja pojedinačnih književnosti, ali manje od neke nove, šire književne cjeline koja je srasla u jedinstveni, unutar sebe cjelovito zaokruženi književni sistem, odnosno o pojavi nadraščanja pojedinačnih književnih okvira u pravcu postepene izgradnje nekih novih, no koji, međutim, još uvijek nisu dokraja oblikovani. Interliterarna zajednica, zapravo, svojevrsan je književni međusistem, sistemska pojava više razine u odnosu na sisteme pojedinačnih književnosti, ali ne i neki novi književni nadsistem koji bi poništio prethodne književne sisteme. Ovo određenje pojma interliterarne zajednice, međutim, često se, a posebno u Bosni i Hercegovini, pogrešno, pa i sasvim reduktivno tumači, te se naglasak stavlja samo na pojavu interliterarne zajednice u smislu učinka međuknjiževnih odnosa i veza, a zaboravlja se, pa i potpuno previda ono što Đurišin navodi u nastavku ove svojevrsne elementarne definicije pojma interliterarne zajednice: „Njihov je rezultat originalnost i neusporediva samosvojnost svake pojedine književnosti. Taj neposredni faktor samobitne cjeline ne može biti anuliran faktorom drugačijeg tipa“ (Đurišin, 1991).

Svoj pojam interliterarne zajednice Dionýz Đurišin izvodi prvenstveno induktivno, iz same prakse međuknjiževnih odnosa i veza, prateći ono što je zbilja suodnošenja i povezivanja između pojedinačnih književnosti u realnom književnopovijesnom svijetu. Zato Đurišin prednost daje prije svega upravo interliterarnom procesu, odnosno međuknjiževnim odnosima i vezama kao, po njemu, novom i osnovnom predmetu savremene komparatistike, ne favorizirajući, dakle, ni pojedinačne književnosti, ali ni interliterarnu zajednicu kao rezultat interliterarnih procesa. Đurišin, pritom, nipošto ne odbacuje koncepcije pojedinačnih ili – kako on to kaže – nacionalnih književnosti, već, štaviše, eksplicitno upozorava upravo na suprotno, pa ističe: „Nacionalnoknjiževno u izvjesnom smislu pretpostavka je interliterarnog.“ Isto značenje ima i sljedeća Đurišinova eksplicitna napomena: „Interliterarni proces bilo kakve vrste ne nastaje samo na bazi djela određene aktuelne vrijednosti, već uopćavanjem procesa nacionalne književnosti kao cjeline u određenom historijskom trenutku.“ Zato, prema Đurišinu, „nacionalnoknjiževno predstavlja sistemsko jedinstvo sastavnih dijelova koje je izraženo odnosima i vezama“, a „nosilac interliterarnosti bit će u suštini taj isti kompleks odnosa, koji je, međutim, izražen *drugačijom sistemskom svrstanošću* [...], takvim sistemom odnosa koji će bez razlike da sjedini sve nacionalnoknjiževne pojave“ (Đurišin, 1997: 19, 21, 23).

Na ovoj osnovi Dionýz Ďurišin govori i o onome što je, barem na prvi pogled, neočekivana sličnost između historije pojedinačne književnosti, ili historije nacionalne književnosti, na jednoj strani, i interliterarne historije književnosti ili historije svjetske književnosti, na drugoj strani:

„Jedinstvo *interliterarnog* i *nacionalnoknjiževnog* historizma izraženo je zajedničkim interesom za objekt interliterarnih odnosa. Oni su, međutim, neizbježno interpretirani s dvije različite tačke gledanja. Znači, de facto ti isti interliterarni odnosi predstavljaju objekt interesa na dvojaki način: na drugačiji način grade nacionalnoknjiževnu osobenost, a drugačiji interliterarnu ponovljivost i univerzalnost“ (Ďurišin, 1997: 30).

Prema tome, po Ďurišinu, zadatak historije pojedinačne (nacionalne i sl.) književnosti jeste bavljenje pojedinačnim (nacionalnim i sl.) književnim procesima i pojavama, ali sa sviješću i o širim međuknjiževnim vezama i odnosima, dok zadatak interliterarne, odnosno komparativne ili historije svjetske književnosti jeste bavljenje širim, natpojedinačnim ili svjetskim književnim procesima i pojavama, ali sa sviješću i o realnim književnim procesima i pojavama u pojedinačnim književnostima, pri čemu se *i jedna i druga* na *svoje* načine bave *interliterarnim procesima i pojavama*, pristupajući im iz različitih *pozicija* i s različitim *smislom*, ali uvijek s *međusobnom uvjetovanošću*. Štaviše, Ďurišin sasvim ispravo zaključuje da „proučavanje nacionalnih književnosti sa stanovišta kriterija višeg reda ujedno nudi mogućnost da se dublje i svestranije shvate one pojave nacionalnih književnosti koje su obilježene specifičnim osobinama, ili one koje nam se čine neobilježenim prilikom uključenja u proces nacionalne književnosti“ (Ďurišin, 1997).

Dionýz Ďurišin, izgleda, bio je sasvim svjestan mogućih pogrešnih ili redukcionističkih interpretacija svojih teorijskih ideja i s pozicija historija pojedinačnih književnosti, ali i sa sasvim suprotnih pozicija vezanih za komparativnu ili historiju svjetske književnosti, pa se također sasvim eksplicitno pozabavio i ovim problemom:

„Ako nacionalnoknjiževno istraživanje nije u stanju da u interesu uopćavanja na vlastitoj saznoj ravnj dovede u međusobnu vezu odnose polazne književnosti i drugih književnosti, onda upućuje na gnoseološki izolacionizam i njegovi zaključci imaju samo parcijalni karakter.

Također, nije moguće znati zakonitosti interliterarnog procesa bez istraživanja njegovih materijaliziranih nosilaca – nacionalnih književnosti i pojava koje su njegov sastavni dio (autori, djela i sl.). Ova *dvopolnost* neizbježan je uvjet sazajnog procesa kod obje spominjane, uzajamno zavisne, ravnj. Zato je npr. nelogičan zahtjev da interliterarno istraživanje mehanički ili na neki drugi način zamjenjuje obaveze nacional-

no književnog istraživanja i obratno. Ne može to činiti ako želi sačuvati svoj vlastiti identitet. Zbog toga su eventualni zahtjevi ovakvog karaktera, koji prate interes jednog ili drugog istraživačkog aspekta, diktirani samo jednostranim utilitarizmom koji je usmjeren protiv dijalektički neizbježne komplementarnosti spomenute dvije ravni: ili protiv njegovog interliterarnog ili protiv nacionalnoknjiževnog oblika. Pošto se radi [...] o fenomenima koji se suštinski uvjetuju, ovakav prakticistički utilitarizam na kraju krajeva usmjeren je i protiv one ravni čije interese naizgled primjenjuje. Kada je riječ o nacionalnoknjiževnom aspektu, rezultat je gnoseološki *izolacionizam* i inferiornost, a kada je u pitanju interliterarni aspekt, onda se ispostavlja beživotna apstrahirana nacionalna superiornost“ (Đurišin, 1997: 27–28).

Za Đurišina, stvari su, dakle, sasvim jasne: književnohistorijska proučavanja mogu se temeljiti jedino na realnim književnopovijesnim procesima i pojavama, a to će reći i na realnosti postojanja ili nepostojanja međuknjiževnih odnosa i veza određenog tipa u pojedinim povijesnim trenucima, bez redukcija bilo na strani historije pojedinačne, nacionalne ili neke druge književnosti, bilo na strani širih, komparativnih književnohistorijskih proučavanja ili proučavanja usmjerenih ka nekom širem književnom fenomenu, sve do pojave svjetske književnosti.

Upravo na ovim i ovakvim teorijskim osnovama izveden je i pojam bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice (usp. Kodrić, 2018a). On se, dakle, temelji na teoriji interliterarnog procesa Dionýza Đurišina, i odgovora onom što Đurišin naziva nestandardnim ili posebnim interliterarnim zajednicama, a koje pokazuju posebne oblike književnog suživota, neposredne koegzistencije i izrazite interakcije i sl., odnosno predstavljaju „čitavu skalu složenih tipova na putu od ‘pojedinačne’ književnosti (nacionalna književnost i analogne historijske jedinice) do svjetske književnosti“ (Đurišin, 1997). Isto se odnosi i na ovom blizak jedan drugi pojam neizbježan i u proučavanju književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, a posebno na širem Slavonskom jugu, a to je pojam *južnoslavenske interliterarne zajednice*, koji je u postjugoslavenskom književnoakademsom kontekstu najcjelovitije definirao zagrebački južnoslavist Zvonko Kovač, prema kojem južnoslavensku interliterarnu zajednicu naročito karakterizira jezička srodnost, djelomična jednojezičnost, prostorna povezanost, povremeni zajednički društveno-politički okviri, različita pripadnost nadslojnim prostorima te višestrukost konfesionalno-civilizacijskih krugova (usp. Kovač, 2001; Kovač, 2005; Kovač, 2011; Kovač 2016. i sl.). S obzirom na to da je književnost neraskidivi dio kulture i da upravo književnost bitno određuje kulturu, ali i da ukupnost

kulture na sličan način određuje i književnost, odnosno da se širi kulturalni procesi umnogome reflektiraju (i) u književnosti, nekad i ključno, interliterarni procesi najčešće su i interkulturalni, zbog čega je u osnovi svaka interliterarna zajednica gotovo neizostavno i interkulturalna, kako je to očit slučaj i u upravo bosanskohercegovačkoj interliterarnoj i interkulturalnoj zajednici.

4.

Šta je, onda, bosanskohercegovačka interliterarna i interkulturalna zajednica i kakvo je, stoga, mjesto pojedinačnih književnosti u interliterarnom i interkulturalnom bosanskohercegovačkom okviru? Posebno, kakvo je mjesto bošnjačke književnosti i kakav je, pritom, njezin odnos s bosanskohercegovačkom književnošću te šta je sa slučajem hrvatske i srpske književnosti u Bosni i Hercegovini, kao i s književnim tradicijama bosanskohercegovačkih manjinskih zajednica? Isključuje li, dakle, ideja bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice ideje pojedinačnih književnosti i književnih tradicija u Bosni i Hercegovini te je li, slijedimo li Đurišina, moguće istovremeno govoriti, npr., i o bosanskohercegovačkoj i o bošnjačkoj, odnosno o hrvatskoj i srpskoj književnosti u Bosni i Hercegovini, odnosno jesu li ove koncepcije međusobno konfrontirane ili da li poništavaju jedna drugu? I kakve, onda, reperkusije sve ovo ima u smislu određenja bosnistike kao filološke discipline?!

Tragom teorijskih postavki Dionýza Đurišina te određenja južnoslavenske interliterarne (i interkulturalne) zajednice koje je dao Zvonko Kovač, bosanskohercegovačka interliterarna i interkulturalna zajednica mogla bi se definirati kao: *zbir u pravilu nacionalnih književnosti i književnih tradicija nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini među kojima postoje u prošlosti minimalni ili mali, a kasnije sve veći i izrazitiji oblici koegzistencije, razvojne uzajamnosti i korelacije, čak nadnacionalnog stapanja u jedinstvenu književnu pojavu, a koje imaju pored toga i vlastita, imanentna razvojna usmjerenja, s originalnošću i samosvojnošću svake pojedine književnosti kao značajkama koje ne mogu biti anulirane faktorom drugačijeg tipa; slično južnoslavenskoj interliterarnoj (i interkulturalnoj) zajednici, karakterizira je jezička višestrukost u prošlosti, ali i u osnovi lingvistička jednojezičnost u novijem vremenu, neposredna prostorna povezanost, manje-više stabilni zajednički društveno-politički okvir i zajednički književnokomunikacijski prostor, ali i različita pripadnost nadnacionalnim prostorima te višestrukost konfesionalno-civilizacijskih krugova, kao i uopće kulturalna složenost i obilje liminalno-hibridnih i sinkretičkih oblika* (usp. Kodrić, 2018a).

Ovako shvaćenu bosanskohercegovačku interliterarnu i interkulturalnu zajednicu čine bošnjačka te hrvatska i srpska književnost u Bosni i Hercegovini, kao i jevrejska književna tradicija te književne tradicije drugih bosanskohercegovačkih etno-nacionalnih manjina, ali i pojava književnosti Bosne i Hercegovine ili bosanskohercegovačke književnosti kao nadnacionalnog književnog fenomena. Pojam bošnjačke književnosti odnosi se, naravno, na književno stvaranje Bošnjaka („Muslimana“ ili „Bosanskih Muslimana“, prema ranijoj nominaciji), pri čemu bošnjačka književnost svoje središte ili maticu ima upravo u Bosni i Hercegovini, i u tom smislu dio je bosanskohercegovačke književnosti kao cjeline, s jedne strane, dok, s druge strane, nije ograničena samo na bosanskohercegovački državni okvir, već također obuhvata bošnjačko književno stvaranje i iz drugih sredina, izvan današnje Bosne i Hercegovine, a posebno iz onih koje su povijesni dio bosanskog konteksta ili gdje su Bošnjaci autohton narod (kao npr. u Sandžaku), ili, pak, iz sredina gdje su Bošnjaci odavno etabliрана dijaspora s dugom tradicijom (kao npr. u Hrvatskoj ili Makedoniji). Hrvatska i srpska književnost u Bosni i Hercegovini (koje bi se alternativno mogle nazivati i bosanskohrvatskom, odnosno bosanskosrpskom književnošću) književne su prakse bosanskohercegovačkih (ili bosanskih) Hrvata i Srba, pri čemu su one u osnovi dvopripadne, te su istovremeno dio i bosanskohercegovačkog, ali i hrvatskog, odnosno srpskog književnog konteksta, tj. dio i bosanskohercegovačke, ali i hrvatske ili srpske književnosti kao cjeline. Slično je i s manjinskim književnim tradicijama, koje također participiraju u cjelini bosanskohercegovačke književnosti, ali su isto tako povezane i s pripadnim nacionalnim književnim maticama izvan Bosne i Hercegovine, kao i s istovrsnim paralelnim manjinskim književnim tradicijama u širem južnoslavenskom okviru.

Pojam književnosti Bosne i Hercegovine ili bosanskohercegovačke književnosti, pak, u općem smislu riječi odnosi se na ukupnost knjiženog stvaranja u Bosni i Hercegovini, i u tom slučaju uveliko se može izjednačiti s pojmom bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, s tim što pojam bosanskohercegovačke književnosti insistira na integralnosti bosanskohercegovačkog književnog stvaranja, za razliku od pojma bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, koji prije naglašava osobenu kompozitnost bosanskohercegovačke književne prakse. Međutim, ni sam pojam bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice također ne negira niti relativizira integralnost bosanskohercegovačkog književnog stvaranja, već tek ukazuje na unutrašnju složenost bosanskohercegovačkog književnog fenomena, što je implicitno prisutno i u koncepciji bosanskohercegovačke književnosti, dok je ovdje takvo što i eksplicitno. Ovako shvaćena bosanskohercegovačka književnost uključuje, naravno, prije svega

cjelinu književnog stvaranja u današnjoj Bosni i Hercegovini, s tim što u nekim slučajevima može uključiti i pojave koje izvorno dolaze izvan današnjeg bosanskohercegovačkog državnog okvira, a naročito dijasporne književne pojave ili književne pojave iz Sandžaka, ali i druge specifične pojave vezane u većoj ili manjoj mjeri (i) za bosanskohercegovački književni kontekst (između niza drugih, takav je npr. i slučaj književnog djela Silvija Strahimira Kranjčevića, koji je važan dio života proveo upravo u Bosni, gdje je ostavio vrlo dubok i značajan književni trag, zbog čega se jednim dijelom može smatrati piscem povezanim i s bosanskohercegovačkom književnošću, ne sporeći, naravno, njegovu primarnu pripadnost hrvatskoj književnosti).

U vremenu srednjeg vijeka, sve do osmanskog osvajanja Bosne, jedino se može govoriti o jedinstvenoj srednjovjekovnoj bosanskoj književnosti, bez bilo kakvih unutrašnjih književnih parcelizacija po konfesionalnoj ili etničkoj, odnosno nekoj drugoj osnovi (usp. npr. Kuna, 2008 i sl.), i to je onaj temelj na kojem će se kasnije razvijati kako pojedinačne bosanskohercegovačke književne prakse, tako i bosanskohercegovačka književnost kao cjelina, odnosno bosanskohercegovačka interliterarna i interkulturalna zajednica. S osmanskim osvajanjem Bosne i nestankom srednjovjekovne bosanske države, u drugoj polovini 15. st. započinje specifični razvoj bošnjačke te hrvatske i srpske književnosti u Bosni i Hercegovini u današnjem smislu riječi, a potom, od 16. st., s pridolaskom Jevreja, a kasnije i drugih manjinskih zajednica, i razvoj njihovih književnih tradicija. Izuzev usmene književnosti, koja nešto drugačije funkcionira, ali i dalje podrazumijeva podjelu na muslimansku i kršćansku folklorno-usmenu tradiciju, pojedinačne bosanskohercegovačke književne prakse, ili pojedinačne književnosti u Bosni i Hercegovini, tokom osmanskog perioda razvijaju se uglavnom bez većih međusobnih dodira i veza, pri čemu su u pravilu dominantno pisane i na različitim jezicima i/ili pismima, pa i u kontekstu različitih kulturalno-civilizacijskih sistema. Tako, npr., Bošnjaci – bosanski muslimani svoj elitni književni rad ostvaruju na tzv. orijentalno-islamskim jezicima, odnosno na (osmansko)turskom, perzijskom i arapskom jeziku, dok manje-više pučku književnost pod imenom alhamijado književnosti pišu na bosanskom jeziku, ali arebicom, tj. arapskim pismom prilagođenim glasovnom sistemu bosanskog jezika, s tim što su u pojedinim oblicima pisane komunikacije zadržali i staru bosansku ćirilicu – bosančicu, kojom su pisana tzv. krajišnička pisma kao poseban vid epistolarne literature. Pritom, ovakvo bošnjačko pisano-književno stvaranje sastavni je dio onovremenog transkontinentalnog osmanskog, odnosno orijentalno-islamskog konteksta, s malo ili nimalo veze sa stvaranjem bosanskih katolika i pravoslavaca, koji prije svega inkliniraju kontekstu zapadnog ili istočnog kršćanstva, usljed čega nastaje i osobeni paradoks da je u ovom vremenu npr. jedan bosanski

franjevac ili jedan bosanski pravoslavni monah svojim književnim stvaranjem bliži u književno-kulturalnom smislu autoru iz npr. katoličke Italije ili pravoslavne Rusije negoli autoru muslimanu koji piše u isto vrijeme i u istoj sredini, ali za drugačiju publiku i u drugačijem kulturalno-civilizacijskom poretku.

Tokom osmanskog perioda, dakle, polazna jedinstvena književna osnova iz bosanskog srednjovjekovlja raslojit će se na tri zasebna književna toka bosanskih muslimana, katolika i pravoslavaca, odnosno na zasebne književnosti današnjih Bošnjaka, Hrvata i Srba, uz pojavu i također zasebnih književnih praksi manjinskih zajednica u Bosni, najprije jevrejske, koja je od 16. st. u Bosni ostvarivana na hebrejskom i jevrejskošpanskom jeziku, odnosno latinu, a tek kasnije, u 20. st. i na jeziku neposredne, bosanske sredine u kojoj stvaraju ovi autori. Ovakva situacija početak će se bitnije mijenjati tek u drugoj polovini 19. st., kad se i u osmanskoj Bosni javljaju prve značajnije proevropske pojave, koje su ovdje rezultat i „evropeizacijskih“ tendencija u samom onovremenom Osmanskom carstvu, ali također pristižu i s druge strane granice, prije svega pod utjecajem književno-kulturalnih procesa koji se odvijaju u slavenskim zemljama pod austrougarskom vlašću, naročito u vezi s idejama Ilirskog pokreta. No, stvarne promjene ove vrste nastupit će tek nakon austrougarske okupacije Bosne 1878. godine, kad se Bosna i zvanično uključuje (ili „repatriira“ nakon nešto više od četiri stoljeća osmanske vlasti) u zapadno-evropski svijet i njegov književni, odnosno sveukupni kulturalno-civilizacijski kontekst (usp. npr. Rizvić, 1985; Kodrić, 2012 i sl.). Tad, npr., kod Bošnjaka ubrzano prestaje književno stvaranje na orijentalno-islamskim jezicima, jednako kao i alhamijado književni rad, koji, onda kad se uprkos novom vremenu i zadržavaju u nekom obliku, postoje samo kao supkulturalni književni fenomeni, a razvija se književno stvaranje na maternjem, bosanskom jeziku i tzv. zapadnoj pismenosti, što u slučaju bošnjačke kulture označava, naime, pismenost na savremenoj latinici i ćirilici. Slični procesi napuštanja dotadašnje književne tradicije dešavaju se i kod bosanskohercegovačkih katolika i pravoslavaca, odnosno od ovog vremena Hrvata i Srba, čiji se književni rad također uključuje u kontekst moderne Evrope s kraja 19. st., a slično je i kod Jevreja, koji se sad potpunije integriraju u novi književno-kulturalni kontekst. Pri svemu ovom, dešava se i svojevrsno konvergiranje pojedinačnih bosanskohercegovačkih književnih praksi, njihovo međusobno približavanje, ali i uspostavljanje vremenom sve bližih veza s književnim stvaranjem u drugim južnoslavenskim sredinama. Tako se već krajem 19. i početkom 20. st. počinje izgrađivati sve jedinstveniji bosanskohercegovački književni sistem, koji uključuje i javljanje sličnih poetičkih pojava u pojedinačnim bosanskohercegovačkim književnim praksama, kao i za razvoj bosanskohercegovačkog sistema također vrlo važne različite međuknjiževne razmjene i uzajamnosti. Istina,

tokom austrougarskog perioda u književnom stvaranju Bosne i Hercegovine književni život i dalje je jednim značajnim dijelom podijeljen u smislu da se svaka od pojedinačnih bosanskohercegovačkih književnih praksi ili književnosti obraća prije svega ili dominantno „svojoj“ čitalačkoj publici, koja je prvenstveno religijsko-konfesionalno, odnosno etno-nacionalno determinirana. Međutim, i s ovim u vezi dolazi do značajnih promjena, pa vremenom dolazi i do sve izraženijeg srastanja sveukupne književne komunikacije i na produkcijskom i na recepcijskom planu, čemu se na različite načine doprinijeli i inače vrlo složeni procesi etno-nacionalnih identifikacija koji se u Bosni i Hercegovini dešavaju u isto vrijeme. To se naročito odnosi na Bošnjake, odnosno bosanske muslimane, koji se, posebno na razini društvenih elita, nerijetko uključuju u hrvatsku ili srpsku etno-nacionalnu identifikaciju, u smislu poznatog procesa tzv. „nacionaliziranja muslimana“ (usp. npr. Isaković, 1990 i sl.), što je, uz niz negativnih posljedica, kao pozitivni učinak imao upravo približavanje književnih praksi koje su samo nekoliko desetljeća ranije bile gotovo u potpunosti međusobno odvojene.

Očito, već s austrougarskim periodom u Bosni i Hercegovini, odnosno prvi put nakon srednjeg vijeka, integralna bosanskohercegovačka književnost ponovo je sve realnija književnopovijesna činjenica. Ovaj proces međusobnog približavanja i u jedinstveni(iji) književni sistem srastanja pojedinačnih bosanskohercegovačkih književnih praksi ili književnosti nastaviti će se posebno nakon 1918. godine, sa stvaranjem prve zajedničke južnoslavenske države – Kraljevine, Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno kasnije Kraljevine Jugoslavije. Istina, u isto vrijeme, uz ove integrativne procese, javljaju se i suprotni, dezintegrativni procesi, naročito u vezi s daljnjim „nacionaliziranjem“ bosanskih muslimana na hrvatsku ili srpsku etno-nacionalnu stranu, odnosno u vezi s parceliziranjem Bosne po hrvatsko-srpskoj liniji. Takvo što, naime, dovodilo je i do pojava odbacivanja zvaničnog postojanja i bosanskohercegovačke, a posebno bošnjačke književnosti, mada su one upravo u ovom trenutku dokraja bile konstituirane kao specifični književni fenomeni. Otud, i onda kad je zvanično negirano postojanje ovih književnosti kao takvih, pod ovim ili nekim drugim sličnim imenom, one su postojale upravo kao književnopovijesne činjenice, prije svega po poetičkoj specifičnosti književnih pojava u Bosni i Hercegovini u odnosu na književne pojave u Hrvatskoj i Srbiji te Crnoj Gori kao sredinama s u osnovi istim, zajedničkim jezičkim sistemom. Zato upravo period nakon 1918. godine, odnosno između dvaju svjetskih ratova, predstavlja izrazito važno razvojno razdoblje u povijesti književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini.

Ovakvo što još više je slučaj s razdobljem nakon Drugog svjetskog rata, u socijalističkoj Jugoslaviji. Doduše, ni u ovom periodu u početku zvanično

nije priznavano samostalno postojanje ne samo bošnjačke već ni bosanskohercegovačke književnosti, a njihovi pisci uvrštavani su ili u hrvatsku ili u srpsku književnost. Posebno tragom ranijih procesa „nacionaliziranja muslimana“, to je naročito bio problem onda kad su u pitanju bili bosanskomuslimanski, odnosno bošnjački autori, pri čemu na apsurdnost ovakvih književnih koncepcija upućuje, između niza drugih, i slučaj braće Dizdar – Mak Dizdar bio je npr. dijelom hrvatske, a njegov rođeni brat Hamid, također pisac, dijelom srpske književnosti. No, zahvaljujući širim promjenama u društvu i politici socijalističke Jugoslavije počev od druge polovine šezdesetih godina 20. st. pa nadalje, i ovakvo što počinje se postepeno mijenjati, naročito nakon priznavanja „Muslimana“ kao zasebnog naroda u izmjenama Ustava 1971. te u novom Ustavu Socijalističke federativne republike Jugoslavije iz 1974. godine, kad se i zvanično priznaje najprije bosanskohercegovačka, a potom i „muslimanska“, odnosno bošnjačka književnost. Pritom, riječ je o vremenu punog integriranja bosanskohercegovačke književnosti kao takve, ali ne na način isključive centralizacije jer koncepcija bosanskohercegovačke književnosti koja je upravo u ovo vrijeme i zvanično profilirana bila je koncepcija tzv. „kompozitne integralnosti“, a koja je podrazumijevala istovremeno postojanje i nadnacionalne bosanskohercegovačke književnosti, ali i pojedinačnih etno-nacionalnih književnosti u Bosni i Hercegovini – bošnjačke, tj. u to vrijeme „muslimanske“, hrvatske i srpske, kao i književnih tradicija bosanskohercegovačkih manjinskih zajednica (usp. Kodrić, 2018a). U suštini, riječ je, zapravo, o koncepciji bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice.

Uzevši u obzir i daljnji razvoj književnosti, odnosno književnih odnosa vezanih za bosanskohercegovačku interliterarnu i interkulturalnu zajednicu, kao njezin sastavni dio danas je potrebno posmatrati i fenomen sandžackobošnjačke književnosti, kao naročiti podsistem bošnjačke književnosti koji je vezan za prostore Sandžaka (usp. npr. Fehratović, 2013; Fehratović, 2014), a putem kojeg bošnjačka književnost ulazi u posebnu vrstu odnosa s književno-kulturalnim kontekstima s jedne s strane Srbije (u sjevernom Sandžaku), a s druge strane Crne Gore (u južnom Sandžaku). Istovremeno, moguće je govoriti i o pojavama različitih dijaspornih književnih praksi, poput npr. bošnjačke književnosti u Hrvatskoj i Makedoniji, a koje također predstavljaju posebne podsisteme bošnjačke književnosti kao i sandžackobošnjačka književnost, s tim što je ovaj put riječ o bošnjačkoj književnoj enklavi unutar hrvatskog, odnosno makedonskog književno-kulturalnog prostora. Svemu ovome treba dodati i različite međuknjiževne veze i odnose, odnosno različite interliterarne i interkulturalne fenomene u koje su pojedine književne prakse iz okvira bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice ulazile tokom

povijesti te i dalje ulaze počev od šireg južnoslavenskog i slavenskog odnosno preko šireg zapadno-evropskog okvira, pa sve do okvira književnosti i kultura orijentalno-islamskog kruga, i dalje, pri čemu se i danas ponovo javljaju pisci s npr. bilingvalnim književnim djelom, odnosno s istovremenim učešćima u književnostima i kulturama različitih jezika, itd., itd. U tom smislu, danas je moguće govoriti i o pojavi izbjegličko-migrantske književnosti, koja je vrlo često upravo (i) bilingvalna, ali i o pojavama koje je zasad moguće imenovati kao neku vrstu „postjugoslavenske književnosti“, što je oznaka kojom bi se mogle opisati one književne prakse koje u vremenu nakon raspada Jugoslavije, u sad već imaginarnom jugoslavenskom književnom i kulturnom prostoru, nastoje obnoviti i ideju književnog jugoslavenstva i sl. Također, u najnovije vrijeme u okvirima bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, kao rezultat slabljenja neposredne književne komunikacije unutar bosanskohercegovačkog državnog okvira, javlja se i zaseban (pod)sistem koji se već imenuje kao „književnost Republike Srpske“ (usp. npr. Tutnjević, 2004), sve to uz i neke druge osobene književne pojave.

5.

Bosanskohercegovačka interliterarna i interkulturalna zajednica nesumnjivo je izrazito složen književni fenomen, a vjerovatno je i jedan od naj-složenijih u Evropi.

I prema onom što je književnopovijesna i kulturnopovijesna realnost, kao i prema izvornim teorijskim postavkama Dionýza Đurišina, sasvim je jasno da ideja bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice ne isključuje niti konfrontira, a posebno ne negira istovremeno postojanje pojedinačnih, etno-nacionalnih književnosti u Bosni i Hercegovini, već, štaviše, i sama bosanskohercegovačka književnopovijesna i kulturnopovijesna situacija i Đurišinoва teorija upravo afirmiraju ideju književnih višestrukosti i naporednosti, čak insistiraju na istovremenosti različitih književnih pojava na različitim razinama. Zato je npr. i pojava istovremenog postojanja i bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, odnosno bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, bez ikakvih unutrašnjih kontradikcija, u potpunosti u duhu Đurišinih ideja. Uostalom „inter“ odnosi uvijek su odnosi između pojedinačnih pojava, a da je Đurišin temeljitije poznao nekadašnji jugoslavenski književni slučaj, a posebno da je imao iole bolji uvid u bosanskohercegovačku književnu situaciju, vjerovatno bi mu primjer bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, sa svim svojim unutrašnjim složenostima te jednako složenim odnosima sa širom, južnoslavenskom interliterarnom (i interkulturalnom) zajednicom, bio jedan od škol-

skih primjera za njegovo teorijsko određenje fenomena interliterarne zajednice kao takve. Jer, Đurišin, naime, upravo revidira tradicionalnu ideju historije književnosti, te umjesto tradicionalne *statičke* slike književne prošlosti uvodi novu, realniju – *dinamičku* sliku književne povijesti, prema kojoj uz tradicionalno priznavane književne entitete, ili – kako to Đurišin kaže – „historijske jedinice“, postoje upravo i one pojave o kojima je ovdje riječ.

Na koncu, ovakvo što jeste i pitanje koje je i bez Đurišina svojevrmeno na vrlo sličan način riješila i bosanskohercegovačka književna historiografija počev od ovim pitanjima posvećenih brojnih radova Midhata Begića i Muhsina Rizvića, pa do radova Enesa Durakovića, uključujući i nekadašnje radove Radovana Vučkovića ili Ivana Lovrenovića i dr. (usp. npr. Kodrić, 2018a; odnosno Duraković, 2003; Duraković, 2012; Džafić, 2015; Spahić, 2016; Spahić, 2017 i sl.). Jer, kad je riječ o bosanskohercegovačkoj književnoj realnosti, tj. o književnopovijesnim i kulturnopovijesnim činjenicama, stav bosanskohercegovačke književne historiografije bio je uglavnom jasan: nije moguće govoriti isključivo o singularnoj književnosti Bosne i Hercegovine ili bosanskohercegovačkoj književnosti kao takvoj, a zanemariti istovremeno postojanje i bošnjačke te hrvatske i srpske književnosti, odnosno književnih tradicija manjinskih zajednica u Bosni i Hercegovini, niti je, isto tako, moguće govoriti isključivo o pluralnim bosanskohercegovačkim književnostima – bošnjačkoj, hrvatskoj i srpskoj, odnosno manjinskim književnim tradicijama, a zanemariti istovremeno postojanje i književnosti Bosne i Hercegovine ili bosanskohercegovačke književnosti kao cjeline. To je i sasvim razumljivo jer umjesto objektivno neprimjenjivih, redukcionističkih odnosa *ili – ili*, bosanskohercegovačkoj književnoj zbilji primjereniji su prvenstveno odnosi *i – i*, i to je upravo ono što uzima u obzir koncepcija bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, koja baš stoga predstavlja vjerovatno i jedini dokraja adekvatan – dovoljno širok i dovoljno potpun odgovor na prirodu bosanskohercegovačkog književnog fenomena.

Kako je to početkom sedamdesetih godina 20. st., u vrijeme intenzivnih rasprava o (ne)postojanju samosvojne književnosti Bosne i Hercegovine, odnosno bošnjačke književnosti i drugih pojedinačnih književnosti i književnih tradicija u Bosni i Hercegovini, naglasio upravo Midhat Begić, „jedino takvo viđenje i tretiranje ovih pojava može se nazvati naučnim“ „jer ono jedino ima svoju osnovu na istini o kulturnom razvitku pojedinih naroda u Bosni i Hercegovini“ (Begić, 1971: 7), odnosno u onom što su stvarne, *realne* književnopovijesne i kulturnopovijesne činjenice. Zato su i Đurišinove književnoteorijske ideje sasvim u skladu s književnohistorijskim zaključcima npr. Muhsina Rizvića, prema kojem, uz pojedinačne bosanskohercegovačke književne prakse ili pojedinačne književnosti u Bosni i Hercegovini kao kon-

stante, isto tako konstanta je svoje vrste i književnost Bosne i Hercegovine, odnosno bosanskohercegovačka književnost u smislu „ukupnosti“ i „skupnosti“ svih književnih stvaranja i tradicija u ovom području:

„Pojavnost bosanskohercegovačke književnosti u njenom historijskom sumiranju konstituira nekoliko evidentnih statičkih kategorija i dinamičkih činilaca. Prvo je vertikalna (dijahronijska) ukupnost i horizontalna (sinhronijska) skupnost svih stvaranja i tradicija. Drugo je ono što prva kategorija nužno podrazumijeva – tolerancija koja pretpostavlja postojanje razlika. Treći činilac je zalaženje kao pojava cirkuliranja, difuzije i osmoze književnih pojava, kako u horizontalnom tako u vertikalnom smislu“ (Rizvić, 1985: 7).

Pri svemu ovom, bosanskohercegovačka književnost, a potom jednako i pojedinačne književnosti u Bosni i Hercegovini za Rizvića su prije svega činjenice „historijske svijesti“, odnosno upravo činjenice realnosti povijesnog razvoja književnih praksi u Bosni i Hercegovini, koje i na pojedinačnoj, etno-nacionalnoj razini i na zajedničkoj, nadnacionalnoj bosanskohercegovačkoj razini predstavljaju nesumnjivu *povijesnu datost*. S ovim u vezi Rizvić apostrofira i „četiri faktora koji strukturiraju historijsku svijest o bosanskohercegovačkoj književnosti“, a koji su takvi da istovremeno podrazumijevaju i svijest o pojedinačnim etno-nacionalnim književnostima u Bosni i Hercegovini, bez unutrašnje kontradiktornosti i međusobnog isključivanja ovih faktora:

„Postoje u daljem razmatranju četiri faktora koji strukturiraju historijsku svijest o bosanskohercegovačkoj književnosti: a. Svijest (genetička) svake književne tradicije o sebi i sopstvenom kontinuitetu. b. Svijest o bosanskohercegovačkoj skupnosti koja proizlazi iz imanentne i evidentne tolerancije prema drugim književnim tradicijama, te iz znanja o autohtonom položaju svake tradicije na bosanskohercegovačkom tlu. c. Svijest o međusobnim odnosima koji su nužnost na liniji zajedničkog jezika, bolje rečeno kada se historijski posmatra, fundamentalne jezičke baze, zatim, na liniji historijske nužnosti življenja i interesa održanja, na liniji zajedničke uzajamne tematike, ideologije socijalnog opstanaka, te, najzad, na liniji interesa stilsko-estetskih dodira i prožimanja. d. Svijest o prirodnom zalaženju u matične literature kod srpskih i hrvatskih pisaca. Kod bosansko-muslimanskih pisaca – uzimanje srpskih i hrvatskih književnih djela kao uzora na liniji književnostilskih osobina srpskohrvatskog jezika te južnoslavenske, kasnije jugoslavenske uzajamnosti“ (Rizvić, 1985: 7).

Riječ je, dakle, o onom što je višestruk, *pluralan* i *policentričan* književnohistorijski model bosanskohercegovačke književnosti, a koji u cjelini povijesnog razvoja, a ne tek u pojedinim vremenskim odsječcima podrazumijeva *istovremeno* postojanje i pojedinačnih etno-nacionalnih književnosti u Bosni i Hercegovini i same bosanskohercegovačke književnosti, odnosno književnosti Bosne i Hercegovine, sve to u skladu i s koncepcijom interliterarnosti Dionýza Đurišina, odnosno idejom bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, pri čemu sve ovo korespondira i s koncepcijom policentričnog sistema bosanskog, hrvatskog, srpskog i crnogorskog jezika.

Okvako složena bosanskohercegovačka književna situacija, koja podrazumijeva i postojanje pojedinačnih, etno-nacionalnih književnosti u Bosni i Hercegovini zajedno s književnim tradicijama pojedinih bosanskohercegovačkih nacionalnih manjina, i postojanje bosanskohercegovačke književnosti kao takve, odnosno postojanje bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, na ključan način odražava se i na definiranje same bosnistike kao filološke discipline. Pritom, uzevši u obzir upravo ono što je ova naročita bosanskohercegovačka književna složenost, ali i ono što je šira kulturna te još šira, društvena složenost Bosne i Hercegovine, bosnistika se ne može definirati po principu *jedan jezik – jedna književnost – jedna kultura – jedan narod*, pa ni u okvirima samo jedne države, jer naprosto ovaj princip ne odgovara onom što je povijesna zbilja književnog stvaranja, ali ni onom što je savremena realnost književne prakse u Bosni i Hercegovini, kao ni onom što je bosanskohercegovačka jezička, odnosno šira kulturna i društvena zbilja. Također, a s obzirom na to da se pojedine sastavnice bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice vezuju i za druge južnoslavenske književnosti, prije svega za hrvatsku i srpsku, a potom i za crnogorsku, ali i za druge književnosti, uključujući i one izvan južnoslavenskog okvira, određenje bosnistike u obzir neizostavno mora uzeti i ovakvo što. A to onda znači da je najprije književnu bosnistiku, a potom i bosnistiku kao filološku disciplinu potrebno definirati barem *dvostruko*, u dva smisla.

U prvom, *širem* smislu, književna bosnistika predmetno obuhvata cjelokupno književno stvaranje vezano za okvire bosanskohercegovačke književnosti ili bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice u njezinoj ukupnosti i složenosti. Ona se u predmetnom aspektu tiče cjeline književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, ali i u vezi s Bosnom i Hercegovinom i njezinim književno-kulturalnim kontekstom, pa uključuje prije svega bošnjačku te hrvatsku i srpsku književnost u Bosni i Hercegovini, kao i književne prakse bosanskohercegovačkih manjinskih zajednica te književnost bosanskohercegovačkih dijaspornih autora, kako iz etabliranih dijaspora poput dijaspora na području bivše Jugoslavije, tako i iz drugih dijaspornih sredina

itd. Pritom, i ovako shvaćena književna bosnistika, baš zato što je sveobuhvatnog karaktera, može eventualno uključiti i književno stvaranje Bošnjaka izvan današnje Bosne i Hercegovine poput prije svega književnog stvaranja Bošnjaka u Sandžaku, odnosno sandžačkobošnjačke književnosti, tim prije što je Sandžak povijesno bio sastavni dio Bosne, mada je ova književna praksa istovremeno i jedan od ključno važnih predmeta književne bosnistike u užem smislu, gdje prvenstveno pripada. Uz ovo, ovako shvaćena književna bosnistika može, također, uključiti i književno stvaranje koje je na neki drugi način u vezi s bosanskohercegovačkim kontekstom, poput književnog rada nebosanskohercegovačkih autora koji je npr. ostvaren u Bosni i Hercegovini ili unutar bosanskohercegovačkog književnog života, odnosno u nekoj vezi s njim i sl.

U problemskom aspektu, pak, a uzevši u obzir upravo interliterarni i interkulturalni karakter bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, šire shvaćena književna bosnistika posebno bi se trebala baviti pitanjima međuknjiževnih, ali i međukulturalnih odnosa i veza unutar ovakvo shvaćenog bosanskohercegovačkog književnog (među)sistema, odnosno pitanjima odnosa i veza najrazličitijih vrsta između sastavnica bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice u svoj njezinoj višestrukosti i složenosti. Definirati u ovom smislu i bosanskohercegovačko književno jedinstvo i unutarbosanskohercegovačke pojedinačne specifičnosti bili bi, otud, neki od temeljnih zadataka šire shvaćene književne bosnistike. Svemu ovome kao posebno važan problemski aspekt ovako shvaćene književne bosnistike treba, naravno, dodati i još šira interliterarno-interkulturalna komparativna povezivanja s pitanjima kroatistike i srbistike te monenegristike, kao i uopće južne slavistike i slavistike te još šire, uključujući i npr. široka evropeistička ili orijentološka pitanja itd.

Pri svemu ovom, šire shvaćena književna bosnistika uz druge slične istraživačke profile nudi i mogućnosti kakve su npr. „bosnist-kroatist“ ili „bosnist-srbist“, što je posebno važno onda kad je riječ o proučavanju hrvatske i srpske književnosti u Bosni i Hercegovini. Ova proučavanja, naime, trebaju se odvijati upravo i u okvirima bosnistike, a ne samo u okvirima kroatistike i srbistike jer i hrvatska i srpska književnost u Bosni i Hercegovini samo na taj način mogu dobiti na svojem većem, odnosno stvarnom značaju, a ne biti u osnovi tek manje-više bosanski „dodatak“ glavnim tokovima hrvatske i srpske književnosti u Hrvatskoj i Srbiji, kako je to uglavnom slučaj, čak i onda kad je riječ o istaknutim hrvatskim ili srpskim autorima iz Bosne i Hercegovine. Time, dakle, istraživanja hrvatske i srpske književnosti u Bosni i Hercegovini neće prestati biti i kroatistička, odnosno srbistička, već će se tek kontekstualizirati i u onom okviru koji je također njihov, i koji je sasvim književnopo- vijesno realan, a što može samo koristiti i hrvatskoj i srpskoj književnosti u

Bosni i Hercegovini i njihovim proučavanjima, a nikako im ne može biti na štetu. Književna bosnistika u širem smislu jeste, uostalom, ono što proučavaoci književnosti Bosne i Hercegovine, svi oni, bez razlike, naprave od nje, i sigurno je dovoljno široka za sve unutarbosanskohercegovačke književne i kulturalne složenosti.

Očito, upravo ovako shvaćena književna bosnistika ima izraziti istraživački potencijal jer bosanskohercegovačka interliterarna i interkulturalna zajednica u sebi komprimira štošta iz šireg književno-kulturalnog konteksta, i to kako iz južnoslavenske interliterarne (i interkulturalne) zajednice, tako i još šire, posebno s obzirom na medijalnu poziciju Bosne između zapadno-evropske i orijentalno-islamske kulture i civilizacije, a čije je vrijednosti – i s jedne i s druge strane – bosanskohercegovačka kultura, pa tako i književnost preobrazila u svoj vlastiti, autentični kvalitet. Osim ovog, šire shvaćena književna bosnistika mogla bi i trebala bi se baviti, također, i prisutnošću Bosne ili drugih pojedinosti vezanih za Bosnu i njezin svijet u drugim književnostima i kulturama, prvenstveno onim bliskim ili srodnim, u kojima su ove teme itekako prisutne, naročito u nekim povijesnim trenucima, ali i šire od ovog. Riječ je, dakle, i o bosnističkim čitanjima određenih tema iz npr. hrvatske i srpske ili crnogorske književnosti, tj. o bosnističkim razumijevanjima nekih u ovom smislu važnih mjesta drugih književnosti i kultura, no ovaj put s interpretativnim središtem u Bosni i bosanskoj perspektivi, pri čemu i ova i ovakva čitanja jesu u osnovi interliterarna i interkulturalna.

U drugom, *užem* smislu, književna bosnistika vezana je za bošnjačku književnost kao takvu, i to kako u Bosni i Hercegovini, tako i izvan nje, posebno u Sandžaku, a onda i u Hrvatskoj i Makedoniji kao sredinama s odavno etabliranom bošnjačkom dijasporom, ali i drugdje, i u ovom kontekstu ekvivalentna je književnoj kroatistici ili srbistici, dok je slučaj književne montenegristike, pak, bliži slučaju književne bosnistike u širem smislu riječi. Pritom, ovako shvaćena književna bosnistika samo uvjetno je „uža“ jer posebno u ovom slučaju književna bosnistika praktično izlazi iz okvira Bosne i Hercegovine, s čim u vezi nužno je naglasiti da naročito ovako shvaćena književna bosnistika mora voditi računa o bošnjačkom književnom stvaranju izvan Bosne i Hercegovine barem u onoj mjeri koliko računa o hrvatskom, odnosno srpskom književnom stvaranju izvan Hrvatske i Srbije vode književna kroatistika i srbistika, pa i montenegristika onda kad je riječ o crnogorskim autorima izvan Crne Gore. Dodatni razlog za to jesu i sami književnopovijesni procesi i pojave, a koji su u bošnjačkom književnom stvaranju izvan Bosne i Hercegovine u nekim slučajevima drugačiji nego u matičnoj, bosanskoj bošnjačkoj književnoj praksi, tim prije što je bošnjačko književno stvaranje izvan Bosne i Hercegovine dio drugačijih književnih i kulturalnih, kao i uopće društvenih

konteksta, odnosno nalazi se u drugačijoj interliterarnoj i interkulturalnoj poziciji s obzirom na svoje dominantno književno i kulturalno okruženje. Osim ovog, uže shvaćena književna bosnistika posebnu pažnju trebala bi posvetiti upravo onim autorima izvan Bosne i Hercegovine koji su već inkorporirani u hrvatsku ili srpsku, odnosno neku drugu književnost, kao i uopće procesima „nacionaliziranja muslimana“ u književnosti, koje može i objasniti, ali i konačno okončati prvenstveno književna bosnistika u ovom smislu. Uz ovo, i uže shvaćena književna bosnistika može obuhvatiti i književno stvaranje koje je na neki drugi način povezano s bošnjačkim kontekstom, odnosno književni rad nebošnjačkih autora koji je ostvaren unutar bošnjačkog književnog života ili u nekoj drugoj bliskoj a književno relevantnoj vezi s Bošnjacima i sl. Naravno, i u slučaju ovako shvaćene književne bosnistike također su moguća specifična bosnistička čitanja tema iz drugih književnosti, s tim da bi pored Bosne pri ovakvim čitanjima interpretativno središte trebalo biti posebno vezano i za Bošnjake i njihovu perspektivu, a što ova čitanja čini još složenijim u interliterarnom i interkulturalnom smislu.

Također, posebno uže shvaćena književna bosnistika u osobenoj je vezi naročito s orijentalnom filologijom, tj. s proučavanjima književnog stvaranja Bošnjaka na orijentalno-islamskim jezicima kao jednog od ključnih aspekata starije bošnjačke književnosti. Naime, i ova i ovakva proučavanja u suštini su i bosnistička, čak i prije svega drugog, bez obzira na to što se na strani orijentalne filologije prepoznaju prvenstveno ili isključivo kao npr. turkološka, iranistička ili arabistička, i to iz vrlo jednostavnog razloga – riječ je o književnom stvaranju Bošnjaka, a ne Turaka, Iranaca ili Arapa, nezavisno od jezika na kojem je ostvarena ova književna praksa. Zato su posebno u ovako shvaćenoj književnoj bosnistici mogući i istraživački profili poput npr. „bosnist-turkolog“, „bosnist-iranist“ ili „bosnist-arabist“, s tim što ne treba zaboraviti ni slične mogućnosti i onda kad je riječ o šire shvaćenoj književnoj bosnistici, u čiji predmet interesa ulazi npr. i bosanskohercegovačko književno stvaranje na latinskom ili jevrejskošpanskom jeziku itd., pa su u tom slučaju, uz druge slične primjere, mogući i istraživački profili tipa „bosnist-latinist“, „bosnist-hispanist“ i sl.³ No, pri svemu ovom, iako je uže shvaćena književna

³ Zanimljivo je napomenuti i sljedeće: Iako se koristio u državnoj administraciji i različitim drugim sferama života, prije svega javnog, njemački jezik nikad nije postao jedan od raširenih jezika bosanskohercegovačkog književnog stvaranja, pa ni u vremenima već uveliko odomaćene austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini. No, uz rijetke domaće izuzetke, postoji veći broj germanofonih autora, najčešće Austrijanca, ali i drugih, koji su službovali u austrougarskoj Bosni i koji su svoje tekstove o ovoj zemlji i njezinim ljudima pisali na njemačkom, uglavnom putopise i slične tekstove, ali i druge književne radove. Ova književna praksa, istina, ne ulazi u direktne okvire bosnistike, ali, kako je spomenuto, može biti predmetom dodatnih bosnističkih interesa, naročito u pragmatičkom smislu, odnosno

bosnistika po prirodi stvari predmetno usmjerena prije svega na bošnjačku književnost, ni u ovom slučaju proučavanja bošnjačke književnosti ne mogu isključiti veze i odnose bošnjačke književne prakse s književnošću ostatka bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, kao ni još šira interliterarna i interkulturalna pitanja, naročito u odnosu na druge južnoslavenske književnosti, a s obzirom na upravo izrazito interliterarni i interkulturalni karakter bošnjačke književne povijesti. Tako je književna bosnistika u užem smislu uvijek nužno vezana za književnu bosnistiku u širem smislu, i obratno.

S obzirom na to da je književna bosnistika suštinski neodvojiva od lingvističke bosnistike, odnosno da zajedno, u neraskidivoj međusobnoj vezi i odnosu, konstituiraju bosnistiku kao filološku disciplinu, složenost književne bosnistike reflektira se i na lingvističku bosnistiku, a posebno na bosnistiku kao filološku disciplinu, uz, naravno, i ono što su osobenosti lingvističke bosnistike, uključujući i njezine apostrofirane vlastite složenosti. U tom smislu, uvažavajući i jezičku složenost Bosne i Hercegovine, i lingvistička bosnistika mogla bi se, u najmanju ruku, definirati u širem i užem smislu, pri čemu bi se u užem smislu mogla odnositi na npr. bavljenje bosanskim jezikom kao takvim, dok bi se u širem smislu mogla odnositi na bavljenje uopće jezikom u bosanskohercegovačkom kontekstu, dakle uključujući i hrvatski te srpski jezik u Bosni i Hercegovini i sl. A sve to onda znači da se, temeljem složene bosanskohercegovačke jezičke i književne situacije, odnosno uopće ovih složenih odnosa, i bosnistika kao filološka disciplina treba barem dvojako definirati na sličan način, tj. opet u širem i užem smislu, pri čemu, očito, ključni faktor razlike jeste ono što je primarni fokus bosnističkih istraživanja u datom slučaju – prvenstveno Bosna i Hercegovina i njezina jezičko-književna zbilja kao cjelina sa svom svojom unutrašnjom složenošću ili, pak, prije svega Bošnjaci kao zasebna, specifična etno-nacionalna zajednica sa svojim – bosanskim jezikom i svojom – bošnjačkom književnošću: *bosnistika kao filološka disciplina u širem smislu prvenstveno je fokusirana na sveukupni bosanskohercegovački jezičko-književni fenomen, dok je bosnistika kao filološka disciplina u užem smislu fokusirana na Bošnjake i njihovu jezičko-književnu vlastitost i osobenost*, s tim što treba imati na umu i to da su, u pravilu, Bošnjaci kao narod svojom etnogenezom i nacionalnim identitetom organski povezani s Bosnom i Hercegovinom kao domovinom i/ili maticom, čak i onda kad žive izvan njezinih aktuelnih državnih okvira, odnosno u drugim, domovinskim ili

u kontekstu komparativnih postkolonijalnih ili imagoloških istraživanja i sl. U tom smislu, bio bi moguć i istraživački profil „bosnist-germanist“ ili „germanist-bosnist“, pri čemu i ovakvo što govori u prilog složenosti, ali i izazovnosti bosnistike kao književnonaučne, odnosno filološke discipline.

dijaspornim zemljama, a što bosnistiku kao filološku disciplinu u širem i užem smislu čini suštinski unutar sebe najčvršće povezanom.

Očita složenost bosnistike kao filološke discipline u bilo kojem određenju proizlazi iz povijesno-identitetske složenosti Bosne i Hercegovine te složenosti povijesti i identiteta Bošnjaka kao naroda, pri čemu je osnova svega ovog prvenstveno u kulturi, tim prije što se u kulturi i kulturom dominantno oblikuje identitet svake zajednice ove vrste. Kako je istaknuto, književnost ne samo da je dio kulture, već je ona jedan od ključnih kulturalnih diskursa, posebno u Bosni i Hercegovini te uopće na Slavonskom jugu, a i sama je bitno kulturalno oblikovana, a slično se odnosi i na jezik. Stoga, složenost bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, ali i složenost bosanskog / bosanskohercegovačkog jezičkog fenomena jeste dominantno složenost upravo u kulturalnom smislu, a što onda bosnistička istraživanja kao cjelinu izravno vodi i putem kulturološki orijentiranih proučavanja. A to je onda i razlog da je i šire i uže shvaćena bosnistika kao filološka disciplina najuže skopčana i sa širim kulturološkim pitanjima, odnosno – drugačije rečeno – zahvaljujući bosanskohercegovačkoj kulturalnoj složenosti koja se ostvaruje i u složenosti kako jezičkih praksi, tako i u složenosti književnog stvaranja, bosnistika kao filološka disciplina gotovo je nužno i *kulturalna bosnistika* (usp. Kodrić, 2018d). Što prije osvijeste ovaj svoj na neki način inherentni kulturalni aspekt, to bolje i za lingvističku i za književnu bosnistiku, odnosno za bosnistiku kao filološku disciplinu uopće – to je imanentno prirodi bosnistike, ali i primjereno stanju u kojem se u predmetno-metodološkom smislu filološka nauka nalazi danas, kad, bitno preoblikovana u odnosu na vrijeme svojeg devetnaestostoljetnog utemeljenja kao jezičko-književne nauke o „duhu naroda“, sve više prelazi u savremenu *kulturološku nauku* koja nadilazi nekadašnje stroge granice pojedinačnih nauka i naučnih disciplina.

Literatura

- Begić, Midhat (1971). „Pismo Midhata Begića“. *Odjek*, br. XXIV, str. 7. Sarajevo.
- Dizdar, Srebren (2018). „Filologija između nauke o jeziku i nauke o književnosti“. *Sarajevski filološki susreti 4: Zbornik radova*, knj. II, ur. Munir Mujić, Sanjin Kodrić i Vahidin Preljević. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. Str. 13–57.
- Duraković, Enes (2003). *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*. Zenica: Vrijeme.
- Duraković, Enes (2012). *Obzori bošnjačke književnosti*. Sarajevo: Dobra knjiga.

- Džafić, Šeharzada (2015). *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Đurišin, Dioniz (1993). „Ka metodologiji proučavanja slovenskih književnosti danas“. *Književna istorija*, god. 25, br. 90. Beograd: Vuk Karadžić.
- Đurišin, Dioniz (1994). „O interliterarnom centrizmu balkanskih književnosti“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, br. 46/47. Novi Sad: Matica srpska.
- Đurišin, Dioniz (1997). *Šta je svetska književnost?*, prev. Miroslav Dudok. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Đurišin, Dioniz (1966). „O teoretskim ishodištima poredbene književnosti“. *Umjetnost riječi*, god. 10, br. 3–4. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Đurišin, Dioniz (1974). *Sources and Systematics of Comparative Literature*, trans. Peter Tkáč. Bratislava: University of Komenského.
- Đurišin, Dioniz (1976). *Vergleichende Literaturforschung: Versuch eines methodisch-theoretischen Grundrisses*. Berlin: Sammlung Akademie Verlag.
- Đurišin, Dioniz (1984). *Theory of Literary Comparatistics*, trans. Jessie Kocmanová. Bratislava: Slovak Academy of Sciences.
- Đurišin, Dioniz (1989). *Theory of Interliterary Process*, trans. Jessie Kocmanová & Zdenek Pistek. Bratislava: Slovak Academy of Sciences.
- Đurišin, Dioniz (1991). „Daljnje mogućnosti i perspektive istraživanja međuknjiževnog procesa“. *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*, sv. 4, ur. Franjo Grčević. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta.
- Đurišin, Dioniz (1992). *Čo je svetová literatúra?*. Bratislava: Obzor.
- Fehratović, Jahja (2013). *Književnohistorijske i poetičke osobnosti sandžačkobošnjačke književnosti*. Doktorska disertacija, mentor: prof. dr. Sanjin Kodrić. Novi Pazar: Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru.
- Fehratović, Jahja, prir. (2014). *Enciklopedija sandžačkobošnjačke književnosti*, knj. I–II. Novi Pazar: Svjetski bošnjački kongres / El-Kelimeh.
- Isaković, Alija, prir. (1990). *O „nacionaliziranju“ Muslimana: 101 godina afirmiranja i negiranja nacionalnog identiteta Muslimana*. Zagreb: Globus.
- Kodrić, Sanjin (2012). *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*. Sarajevo: Slavistički komitet.
- Kodrić, Sanjin (2018a). *Bošnjačka i bosanskohercegovačka književnost (Književnoteorijski i književnohistorijski aspekti određenja književne prakse u Bosni i Hercegovini)*. Sarajevo: Dobra knjiga.

- Kodrić, Sanjin (2018b). „Preporod prije preporoda? (Pjesma *Pozdrav ‘gospodina hodže Mehmed-Emin-efendije’* i počeci novije bošnjačke književnosti)“. *Studije iz kulturalne bosnistike (Književnoteorijske i književno-historijske teme)*. Sarajevo: Slavistički komitet. Str. 111–148.
- Kodrić, Sanjin (2018c). „‘Istok i Zapad, srce i um’: Kulturalno-poetički sinkretizmi i liminalno-hibridni oblici u ranom pjesničkom djelu Safvet-bega Bašagića“. *Kako su Bošnjaci vidjeli muslimanski Orijent i evropski Zapad (Kulturalno-imagološke studije iz bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti)*. Sarajevo: Dobra knjiga. Str. 31–65.
- Kodrić, Sanjin (2018d). *Studije iz kulturalne bosnistike (Književnoteorijske i književnohistorijske teme)*. Sarajevo: Slavistički komitet.
- Koegeler-Abdi, Martina i Parncutt, Richard, ur. (2013). *Interculturality: Practice meets Research*, ur., Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- Kovač, Zvonko (2001). *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Kovač, Zvonko (2005). *Međuknjiževna tumačenja*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Kovač, Zvonko (2011). *Međuknjiževne rasprave: Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kovač, Zvonko (2016). *Nove interkulturalne studije: Međuknjiževna čitanja, mentorstva*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Kuna, Herta (2008). *Srednjovjekovna bosanska književnost*. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna.
- Rizvić, Muhsin (1985). *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Spahić, Vedad (2016). *Književnost i identitet: Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*. Tuzla: Bosanska riječ.
- Spahić, Vedad (2017). *Krugovi i elipse: Studije i ogledi o književnim identitetima*. Tuzla: Bosanska riječ.
- Tutnjević, Staniša (2004). „O pojmu književnost Republike Srpske“. *Tačka oslonca*. Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Str. 235–252.

Sanjin KODRIĆ

BOSNIAN STUDIES – WHAT IS IT?

(Questions, problems and possibilities of defining Bosnian studies in linguistic, literary-historical and cultural research)

The definition of Bosnian studies as a philological discipline at first glance is simple, or at least nothing more complex than the definition of, for example, Croatian or Serbian, or Montenegrin studies. However, the mere comparison of Bosnian and Croatian, Serbian and Montenegrin studies, and especially comparison of possible definitions of Bosnian studies in linguistic and literary-historical research indicates the particular complexity of this issue, i.e. a number of problems that arise in this regard. For example, if we agree that in the linguistic perspective Bosnian studies deals with the Bosnian language, no matter how it is defined (which is, after all, only one possibility in determining Bosnian studies in linguistics), the question arises as to what Bosnian studies deals with in the literary-historical perspective, i.e. which is the literature or which are the literatures that Bosnian studies deals with in literary-historical research, e.g. Bosniak or Bosnian-Herzegovinian literature, or some other, third..., and why? Although the linguistic approach is not devoid of possible open questions in defining Bosnian studies, special problems are opened by the literary aspect of Bosnian studies, which should not be surprising because the issue of defining literature in Bosnia-Herzegovina is in itself extremely complex. Moreover, without the definition of Bosnian studies in the literary-historical perspective too, a more complete definition of Bosnian studies in the linguistic perspective is not possible, and especially not a complete definition of Bosnian studies as a philological discipline. And this is exactly what the proposed paper strives for – to fully define Bosnian studies as a philological discipline, taking into account both the linguistic and very complex literary-historical and, finally, even more complex cultural aspect of this issue and problem, both individually and with regard to their complex bonds and relationships. It is, therefore, an effort in the direction of a holistic definition of Bosnian studies, which is a question of fundamental importance for Bosnian studies as such.

Keywords: *Bosnian studies, linguistic Bosnian studies, literary Bosnian studies, cultural Bosnian studies, Bosnian language, Bosniak literature, Bosnian-Herzegovinian literature, Bosnian-Herzegovinian interliterary and intercultural community*